

pööning

AJALOOGA MAJAD, AIAD JA
DISAINIKLASSIKA

Nr. 4 (29) / talv 2021

TULI

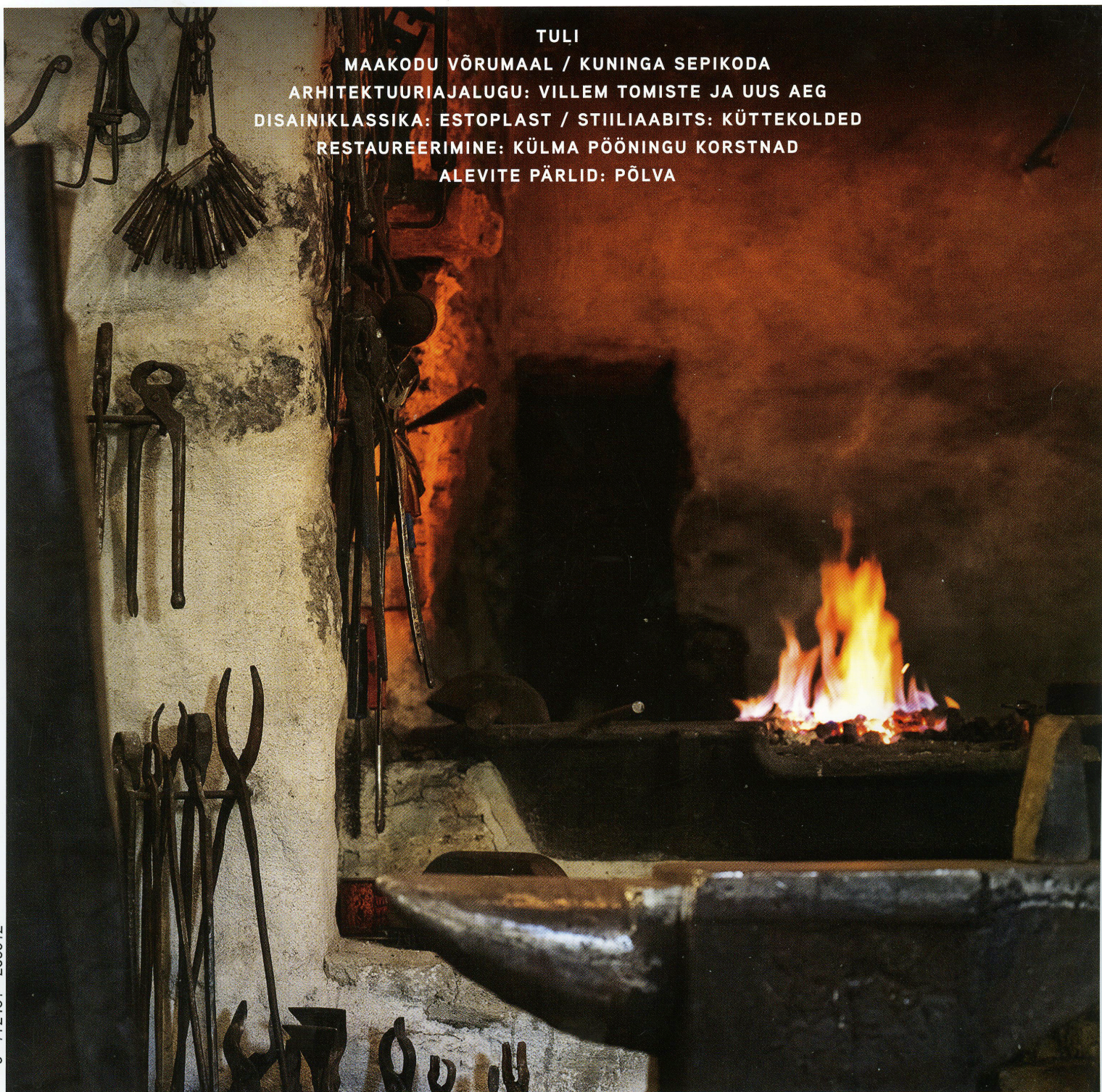
MAAKODU VÕRUMAAL / KUNINGA SEPIKODA

ARHITEKTUURIAJALUGU: VILLEM TOMISTE JA UUS AEG

DISAINIKLASSIKA: ESTOPLAST / STILIAABITS: KÜTTEKOLDED

RESTAUREERIMINE: KÜLMA PÖÖNINGU KORSTNAD

ALEVITE PÄRLID: PÖLVA

INTERJÖÖRID MUUTUSTE TUULES

LINNAKODANIKU ELAMU TARTUS

Kadri Kallaste, Kadri Tael

FOTOD: EESTI KIRJANDUSMUSEUM, TARTU LINNAAJALOO MUUSEUMID, ERAKOGU

Tartu linna Lai tänav oli juba keskajal üks linna põhilisi tuiksooni, ühendades Toomemäge jõe ääres asuva Vene väravaga. Ligi 300 aastat on selle ääres jälginud tänavamelu maja nr 24, millel oli õnn jääda puutumata 1775. aastal Tartu kesklinna laastanud tulekahjust. Ehitatud 1720. aastate teises pooles, mõjub see linna üks vanimaid puithooneid kui tunnusmärk sajanditetagusest ajast, avades ennast fragmentide, seal elanud inimeste ja nende teguviiside näol.

Baroksele arhitektuurile iseloomulikult katab ühekorruselist jässakat hoonekehandit kivist poolkelpkatus. 18. sajandil ehitatud hoone välisilme on suures osas säilinud autentsena. Krohvitud palkmaja algsed aknad ja uksed ei ole säilinud, praeguste avatäidete kujundus pärineb 19. sajandist.

Interjööre värskendati majas aktiivsemalt. Selle tingis sealsete korteriomaniike ja valdajate vahetumine, elulised muutused ning majanduslikud võimalused.

HOONE AJALUGU

Algselt oli ristkülikukujulise põhiplaaniga hoones kaks suuremat ja kaks väiksemat eluruumi, kaks eeskoda, mantelkorsten ja kuivkäimla hoovipoolsel küljel. Ruumide otstarve ja suurus on ajas korduvalt muutunud. Ka küttekollete, uste ja akende paiknemist ning suurust on muudetud.

19. sajandi keskpaiga krundi hindamislehe järgi oli majas kaheksa tuba, kolmteist akent ja viis ahju.

< Vaade Laiale tänavale
19. saj II poolel.
(Foto: Tartu Linnaajaloo
Muuseumid)

Tänavalt vasakpoolses majaosas asusid kolm tuba ja köök, paremal poolel majaomaniku korter: kolm tuba ning kaks väikest kambrit, korteri juurde kuulusid veel köök, kelder, pööning ja puukuur. Sooja andsid kaks ahju. Krundil oli puu- ja juurviljaaed ning kaev.

Põhjalikult on hoonet kirjeldatud seoses kindlustussumma määramisega 1869. aastal: majas olid eeskoda ja seitse tuba, neist kuus tapeeditud ja üks värvitud liimvärviga. Kõik põrandad olid värvimata. Pööningutuba oli tapeeditud.

1911. aastal asus hoones neli korterit, milles oli kokku 9 tuba. Mõlemal korrusel oli kaks valget glasuurpottidest ahju, köögis valge kahhelkolle ja praeahi. Töötuba ehk ateljee (tänavapoolset ja õuemaja ühendav vaheehitis, mis rajati 1850. aastal) oli ühekorrueline. Õuemaja lammutati 1960ndate teises pooles.

Ainuke ruum, mis täitis oma funktsiooni algusaegadest kuni viimaste elanike välja kolimiseni (1981), oli hoovipoolse sissepääsu kõrval paiknenud kuivkäimla. 1984. aastal lammutati see koos tuulekojaga. Hiljem taastati maht esiku tuulekoja ning panipaigana.

1980ndate keskpaigas algasid majas restaureerimistööd, mille käigus planeeriti hoone põhikorrusele kaks ja katusekorrusele üks korter. Välisilmes lähtuti 19. sajandi keskpaiga fassaadikujundusest, välisukse ja akende kujunduses vastavalt klassitsistlikust kujunduslaadist. Hoov kaeti munakividega.

Tänapäeval asuvad majas Tartu KEK-ist väljakasvanud restaureerimisfirma Haspo kontor, filateelia-kauplus, ilusalong ja kaks korterit katusekorrusel.

> Lai 24 hoone tagahoovist avaneb
vaade Tartu Jaani kiriku tornile ja
Tartu vanimale kivihoonele, Jaani 20.
(Foto: erakogu)

HOONE ELANIKUD

Krunt kuulus algselt rätsepmeister Jacob Helmoldile ja liikus 1720. aastal Friedrich Schumanni kaudu Nõo pastori Arensi valdusesse. Arens oli asunud 1698. aastal Tartusse, töötas seal ühe aasta raamatukõitja selina, hiljem kaupmehe ja siis kirikuõpetajana, kuni küüditati teiste linlastega ajavahemikul 1707–1708 Venemaale.

Peeter Suure loal tagasi pöördunud, sai ta 1712. aastal Nõo pastoriks ja töötas selles ametis kuni surmani (1735). Lisaks sellele oli Arens veel Tartu eesti koguduse ja saksa koguduse pastor.

1807. aasta linnaelanike nimekirjas on märgitud, et Lai 24 majas elasid ülemvahtmeister Berend Erich von Nothaffi lesk ja tema õde koos kahe teenijaga, üürilisi oli majas kokku 12 inimest.

1816. aastal ostis kinnistu vankritegija-meister Hans Diedrich Rimann. Temaga algas krundi valdajate pidev perekonnaliin, mis lõppes viimaste esindajate siirdumisega Saksamaale 1939. aastal.

Hoone omanikest oli ehk nimekaim Tartu Ülikooli esimene eesti päritolu kunstiõppejõud ja aktiivne Tartu kunstielu arendaja Woldemar Krüger (1808–1894), kes oli alates 1835. aastast abielus Rimanni tütre Emiliega.

< Linna- ja politseiarsti Johann Ernst von Pancki (1805–1891) akvarell aastast 1834, millel on kujutatud ühe Tartu elamu biidermeierstiilis saali. (Foto: Eesti Kirjandusmuuseum)

> J. E. von Pancki akvarell vahetoast 31.07.1834. (Foto: Eesti Kirjandusmuuseum)

~ J. E. von Pancki akvarell magamistoast 31.07.1834. (Foto: Eesti Kirjandusmuuseum)

Krüger sündis Kaave mõisas. Tema ema oli sakslanna, eestlasest isa mõisa aidamees, varasemalt kõrtsmik, millest tulenes ka perekonnanimi. Kuni 16-aastaseks saamiseni õppis Krüger Raadi mõisas koos Carl Eduard von Liphartiga. Kunstiõpinguid jätkas Krüger Tartus gümnaasiumis August Matthias Hageni ja ülikoolis Karl August Senffi juures. Hiljem täiendas ta end Saksamaal, Itaalias, Belgias ning Hollandis. Aastail 1851–1891 juhatas Krüger ülikooli joonistus-kooli.

19. sajandi keskpaigas elasid Lai 24 majas peale Woldemar Krügeri ja tema naise veel nende viis last, kunstniku õde Julie Krüger ja kaks õppurit. Majas oli veel üürilisteks õpetlane dr Peter Anselm Brotzler perega. Teenijaid oli majaomanikul kaks ja üürilisel üks. Kokku elas hoones 16 inimest.

Suure tõenäosusega asus nn õuemajas Krügeri litograafiatöökoda, mis oli esimene omasugune Tartus ja mille Krüger 1839. aastal Georg Friedrich Schlaterile müüs.

POMPEI STIILIS MAALINGUD JA TAPEEDID

18. sajandil käivitas Vesuuvi purske (79. aastal eKr) laava alla mattunud Pompei ja Herculaneumi linnade taasavastamine antiikkunsti imiteerimise laine kogu Euroopas. Enne nimetatud linnade välja kaevamist olid Rooma interjööride seinakujundusskeemid tundmatud.

Pompei maalingute puhul eristatakse kolme erinevat etappi: inkrustatsioon*, arhitektuurne ja ornamentaalne stiil. Pompeist inspireeritud stiili väljakujunemist 18. sajandil andsid kõige rohkem tooni kaks viimast, need said kõikjal Euroopas elegantse ja luksusliku seinakujunduse loomisel eeskujuks. Sellele on omane horisontaalselt kolmeks jaotatud seinapind ja ühevärvilised raamistatud tahveldised, mille väli võib olla kaunistatud erinevate kompositsioonidega.

Uue kujundusmoega jõudis killuke antiikkunstist ka Eesti mõisate ja linnakodanike elamute interjööridesse. See toimus kahe lainena: esimene jõudis meieni 18. sajandi lõpus–19. sajandi alguses ning jääb samasse aega suuremahuliste arheoloogiliste väljakaevamistega Antiik-Roomas ja Pompeis. Teine antiikkunsti interpreteerimise laine jääb 19. sajandi keskpaika ja teise poole. Sellal valminud dekoratiivsed seinaskeemid lähtusid Pompei maalinguid dokumenteerivatest albumitest, mida kasutati nüüd seinamaalingute eeskujuna.

Eestis leiduvate Pompei stiilis seinamaalingute eeskujuks on tõenäoliselt olnud saksa arhitekti ja maaliija Wilhelm Zahni (1800–1871) klassikalist antiik-aega käsitlevad albumid, mille Tartu Ülikool omandas peatselt pärast nende ilmumist (1827).

Enamik Eestist leitud Pompei-teemalistest dekoratiivsetest seinaskeemidest ongi maalingud. Mitmed neist asuvad Tartus, näiteks endises von Pistohlkorside linnaresidentsis (praegu Tartu Linnamuseum), Tartu Ülikooli kunstimuuseumi näitustesalis ja Tartu maakohtuniku Nikolai von Oettingeni majas (praegune Kirjastus Avita hoone).

Neile lisanduvad veel Tartu kahest hoonest, nn Tampere Majast (Jaani 4) ja kõnealuselt Lai 24 hoonest leitud käsitsi maalitud tapeetide fragmendid.

* Inkrustatsioon on pinna ilustamine teise või erineva materjali tükkidega, nii et need jäävad kaunistatava pinnaga samale tasandile. (EKI ühendsõnastik 2021)

^ Fragment käsitsimaalitud Pompei-teemalisest tapeedist. Hoolimata kahjustusest on ümber kuldse ridva keerduv loorberioks veel selgel loetav. (Foto: erakogu)

~ 1980. aastatel ehitusprahi seest leitud käsitsimaalitud seinakatte fragment pärast restaureerimist OÜ-s Mandragora. (Foto: erakogu)

^ Pompei tapeedi alt avastatud varasem, 19. sajandi I poolest pärinev tapeet. (Foto: erakogu)

VÄÄRTUSLIKUD TAPEEDIFRAGMENTID

Lai 24 Pompei stiilis tapeedifragmendid avastati 1984. aastal hoone restaureerimistööde käigus majast välja visatud ehitusprahi seest. Ehitustolmuga kaetud fragmendid toimetati tolleaegse Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogu restaureerimisosakonna restauraatori Ene Sarapi kätte. Objekti restaureerimiseni tol ajal rahastuse puudumisel ei jõutud ja hunnik kortsus paberit jäi pea kahekümneks aastaks restauraatori kappi hoiule. Tapeedid restaureeriti OÜ Mandragora meeskonna poolt alles aastail 2013–2014.

Hoolimata sellest, et tapeedist on alles vaid fragment, saab selle põhjal seina kujundusskeemi kohta siiski mõningaid järeldusi teha. Fragmentidelt on loetavad Pompei punase ja kollasega maalitud tahvlid, mida ümbritseb lai must raamistus. Suurte värviliste väljade vahele jääb kitsas must dekoratiivne väli, mida ehib kuldne rity, selle ümber keerdunud loorberioks. Värviliste tahvlite ja musta raamistuse kohal asub valge pind. Milline oli seinaskeemi alumine osa ja tahveldiste kujundus, jääb lahtiseks. Tuginedes

analoogidele võib arvata, et tapeedi alumises osas oli lihtne must sokkel või tume marmoreeritud lambrii. Tõenäoliselt on nii suureformaadiline käsitsimaalitud seinakate teostatud kohapeal ehk *in situ*. Tapeedid on maalitud helesinisele paberile, mis paljandub murdekohtades. Pompei stiilis seinakatte alt leidsid restauraatorid veel ühe kihi vanemat, 19. sajandi esimesest poolest pärinevat tapeeti. Selle pastelsetes toonides meandrit ja akantuselehti kombineeriv muster viitab klassitsismi mõjutustele.

Mõlemad tapeedifragmendid on algse ruumikujunduse ainsad viited. Peale tapeedileiu pole varasematest interjööridest säilinud ühtegi fotot, joonistust ega ka majaplaani. Sarnaselt Tartus asuva 19. sajandi linnakodaniku muuseumi interjööridega võisid ka Laia tänava hoone puhul esinduslikumad, avalikuks kasutuseks mõeldud ruumid asuda tänava pool, aiapoolsesse tiiba jäid intiimsema funktsiooniga ruumid.

Pompei-tapeedi valmistaja pole teada. Tapeedifragmenti kujundus ja aluspaber viitavad sellele, et tapeet maaliti 19. sajandi keskpaigas, mil Eestisse jõudis Pompei vaimustuse teine laine. Sel ajal elas hoone peauksest paremale jäävas korteris Krügeri perekond.

Krüger külastas mitmel korral Itaaliat ja osales ka Pompei arheoloogilistel väljakaevamistel. Seega võib siin näha otsest isiklikku sidet Pompei ja käsitsimaalitud tapeedi vahel. Pole välistatud, et tapeedi valimisel tugines selle autor hoopis Pompei maalinguid reprodutseerivatele albumitele või teistele sarnaste maalingutega kaunistatud hoonetele. Lähtudes Krügeri Itaalia-lembusest ja erialasest taustast võib oletada, et tapeet on tema enda maalitud.

Kahjuks ei ole seni teada tapeedifragmenti algset asukohta. Olenemata sellest, kas tapeet kaunistas Krügeri või tema naabri korterit, viitab see stiiliteadlikule omanikule. Ühe kodanikuelamu, küll sisekujunduse leidude põhjal fragmentaarne, aga unikaalne, sisekujundus maalib meile silme ette pildid hoones elanud trenditeadlikest omanikest ja nende eluolust, võimalustest ning ajas olnud suundumustest, ilmestades nii valitsenud olustikku ja esteetilist kliimat kui ka kunstilist taset.

Artikkel tugineb Ene Sarapi 2015. aasta Tartu Linnamuuseumi aastaraamatu artiklile, Muinsuskaitseameti arhiivi materjalidele ja intervjuule restaureerimisfirma Haspo juhataja Aavo Ossipiga.